

5. Xavfni yetarlicha baholamaslik.	5. Yarim-yarim yechimlarning ustunligi.
6. Ishni yakunlash uchun kafolatlangan variantga ustuvorlik (“Uzoqdagi bug‘doydan, yaqindagi somon yaxshi”).	6. Loyiha/qarorlarni amalga oshirish jarayonlarida yuqori darajadagi ziddiyat.
7. O‘z fikrining ustuvorligi (“Men har doim haqman”).	7. Vaziyatga nisbatan “ko‘pchilik” yoki “ozchilik” tomonidan qarorlarning to‘g‘riligini zaif baholash.
8. O‘z g‘oyangizni amalga oshirishga urg‘u berilgan ma‘lumotni tanlash (“Variant ishlashi kerak”).	8. Faoliyatning umumiy printsiplari: “biz uni ish rejimida moslashtiramiz”.
9. Qaror qabul qilishning mavhum uslubi (“Asosiysi - boshlash, keyin biz buni aniqlaymiz”).	9. Faoliyat rejimining dinamikligi tufayli qarorlarning yomon ishlab chiqilishi.
10. Muvaffaqiyatsizlik bosimi (“Sutda kuyib, suvga puflaysiz”).	10. Qarorlarni axborot bilan ta‘minlashning pastligi.
11. Muammoni hal qilishni ertangi kunga qoldirish.	11. Bo‘ysunuvchilar orasidagi vazifalarni to‘g‘ri chegaralay olmaslik.
12. Ishni to‘liq oxirigacha tugallamaslik.	12. Shaxsiy ishlarni tashkil etish va rejalashtirish masalalarini to‘liq

	e‘tiborsiz qoldirish
13. Hamma narsani birdaniga qilish istagi.	
14. Hamma narsani o‘zingiz qilish istagi.	
15. Aybni qo‘l ostidagilarga yuklash istagi.	

Xulosa. Xulosa o‘rmi shuni ta’kidlash lozimki, umumta’lim maktab rahbarlarining ish vaqtidan samarali foydalanish darajasi, ichki energiyasi, resurslari, imkoniyatlari va yondashuvlari har xil. Shuning uchun vaqt taqsimotidagi muhim qoidalaridan biri maktab direktorlarining vaqt oralig‘idagi ichki salohiyati, imkoniyati nimadan iborat ekanligini aniqlashdir. Chuning bilan birga xodimlarning ijrochilikda, fikrlashda, mulohaza yuritishda, innovatsiyada yoki bo‘lmasa biron-bir g‘oyalarni amaliy tushuntirib bera olishda qanshalik tezlikka, tajribaga ega. Shularni hisobga olgan holda vaqt taqsimoti davomiyligini ma’lum bir soatlarda, kunlarda, ma’lum bir davriylikka bo‘lishga ahamiyat berish kerak.

Ta’lim tizimida boshqaruvchi rahbar o‘quv-tarbiya tizimidan boshlab to maktabdan va sinfdan tashqari ishlarga cha barcha maktab ishlarini vaqtini samarali boshqarishni yuksak darajada biladigan va natijalarni tahlil qila oladigan bo‘lishi zarur. Shuni nazarda tutishimiz kerakki, ta’lim muassasasida pedagoglar mehnati yaxshi tashkil etilsa, ta’lim-tarbiya samaradorligi ham shu darajada yuksak bo‘ladi.

Adabiyotlar

1. Богославец Л.Г. Тайм-менеджмент в работе образовательных учреждений: методическое пособие. Л.Г.Богославец, О.И. Давыдова. – Москва: «Сфера», 2013. –С. 125.
2. Давыдова О.И. Тайм-менеджмент в работе руководителя. /Л.Г.Богославец, О.И.Давыдова // Управление дошкольным образовательным учреждением. 2012. № 8. – С. 12-20.
3. Калинин С.И. Тайм-менеджмент: практикум по управлению временем. / С.И.Калинин. – Санкт-Петербург: «Речь», 2006. –С. 370.
4. Кови С. Первое прежде всего. - Москва: «Колибри», 2003. –С. 284.
5. Реунова М.А. Тайм-менеджмент студента университета [Электронный ресурс] - ОГУ, 2012. –С. 103. Режим доступа: <http://rucont.ru/efd/187888>.
6. Телегина Т.В. Тайм-менеджмент руководителей. – Москва: МФПУ «Синергия», 2013. –С. 86.
7. Тайм-менеджмент. Полный курс /Г.А.Архангельский, М.А.Лукашенко, Т.В. Телегина, С.В. Бехтерев; под ред. Г.А. Архангельского. – Москва: Альпина Паблицер, 2016. - С.311. Режим доступа: по подписке. – URL: <http://biblioclub.ru/index.php?page=book&id=269985>. Библиогр. в кн. ISBN 978-5-9614-1881-1. Текст: электронный.

REZYUME. Mazkur maqolada zamonaviy maktab rahbarlarining funksional vazifalari va boshqaruv faoliyati samaradorligi, umumiy o‘rta ta’lim muassasalaridagi strategik boshqaruv va rejalashtirish, boshqaruv algoritmi, boshqaruvda mehnat munosabatlari etikasi, rahbarning ish vaqti va undan foydalanish masalalari yoritilgan.

РЕЗЮМЕ. В статье рассматриваются функциональные задачи современных школьных руководителей и эффективность управленческой деятельности, стратегическое управление и планирование в общеобразовательных средних учебных заведениях, алгоритм управления, этика трудовых отношений в управлении, рабочее время руководителя и его использование.

SUMMARY. The article discusses the functional tasks of modern school leaders and the effectiveness of management activities, strategic management and planning in secondary schools, management algorithm, labor ethics in management, the manager’s working time and its use.

KATTALAR TA’LIMI PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

A.A.Davletova – *tayanch doktorant*

Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti

Tayanch so‘zlar: kattalik, yetuklik, YUNESKO, ta’lim, rasmiy ta’lim, norasmiy ta’lim, andragogik model.

Ключевые слова: взрослый, зрелый, ЮНЕСКО, образование, формальное образование, неформальное образование, андрагогическая модель.

Key words: adult, mature, UNESCO, education, formal education, informal education, andragogical model.

Kirish. Hozirgi zamon sharoitida kattalar ta’limi ayniqsa dolzarb bo‘lib bormoqda, kattalar ta’limi insonga ko‘plab imkoniyatlar, katta hajmli ma’lumotlar va yangi

kasblarning paydo bo‘lishi fonida yangi bilimlar zaxirasini o‘zlashtirish va kengaytirish imkoniyatini beradi; odamlarga kasbiy malakasini oshirish, mehnat bozorida raqobat-

bardosh qilish, shu orqali hayot sifatini oshirish uchun qo'shimcha imkoniyatlar yaratadi.

Har bir inson hayoti davomida bilim olish va o'zini rivojlantirishga muhtoj. Buning kunda jamiyat taraqqiyoti, texnologiyalar rivoji va mehnat bozorida o'zgarishlar tufayli kattalar ta'limiga bo'lgan ehtiyoj kundan – kunga ortib bormoqda. Kattalar ta'limi nafaqat shaxsiy rivojlanish, balki iqtisodiy barqarorlik va jamiyatda faol ishtirok etish uchun ham muhim hisoblanadi.

Asosiy bo'lim. Katta yoshli odamning eng keng ta'rifi 1976-yilda YUNESKOning Nayrobidagi Bosh sessiyasida berilgan. Unga ko'ra, «o'zi mansub bo'lgan jamiyatda kattalar tomonidan tan olingan har qanday shaxsni» kattalar qatoriga kiritish mumkin [1:2]. Xalqaro tashkilot uchun bu ta'rif yetarli bo'lsa kerak. Biroq muayyan mamlakatda ta'limni amaliy tashkil etish uchun u yetarli emas.

Katta odamning asosiy xarakterli belgisi uning tabiiy yoshi tushiniladi. bunga ko'ra olimlar ham o'z fikrlarini bildirib o'tgan. Ko'pgina rus olimlarining fikricha, yetuklik davrining ma'lum yosh chegaralarini belgilash muhim. Masalan, Ye.I.Stepanova bu davrni 18-40 yosh deb hisoblaydi, Yu.N.Kulyutkin balog'atga yetishni 16-70 yoshga bog'laydi [3:13-15], B.G.Ananev esa ingliz olimi D.B.Bromlining fikriga qo'shilib, 21-26 yoshga to'g'ri keladi [4:131-135]. Ko'rib turganingizdek, yosh davrlarni belgilashda, olimlarning fikri bir-biridan farq qiladi.

Ayrim tadqiqotchilar kattalik tushunchasini ularning tushunchasida bolalik va o'smirlik rollarini bajarish bilan bog'liq bo'lgan kunduzgi ta'limga bog'liq deb hisoblaydilar.

Shu bilan birga, amerikalik olimlar «katta odam ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan samarali rollarni o'ynaydigan va o'z hayoti uchun mas'uliyatli shaxs» ekanligini ta'kidlaydilar [6:8]. Taniqli amerikalik kattalar ta'limi amaliyotchisi M.Sh.Noulz "o'zini kattalardek tutadigan, ya'ni kattalar rolini o'ynaydigan (ishchi, turmush o'rtoq, ota-ona, mas'uliyatli fuqaro, askar) shaxsni kattalar deb hisoblaydi." M.Sh.Noulzning fikricha, inson o'zini o'z hayoti uchun mas'ul deb biladigan darajada katta odamdur [8:24]. Demak bu yerda, M.Sh.Noulz aniq bir yoshga urg'u bermagan.

Xuddi shu ma'noda rossiyalik tadqiqotchi Y.N.Kulyutkin ham katta yoshli odamga quyidagicha ta'rif beradi: «Bu avvalo ijtimoiy jihatdan shakllangan, jamiyat me'yorlari va talablariga muvofiq mustaqil va mas'uliyat bilan qaror qabul qilishga qodir shaxsdir. Bu ijtimoiy-mehnat faoliyatining subyekti bo'lib, mustaqil hayot kechiradi: ishlab chiqarish, ijtimoiy, shaxsiy. U mustaqil ravishda qaror qabul qiladi, o'z xatti-harakatlarini faol bajara oladi» [3:12].

Katta yoshdagi odamlarning natijali ta'lim olish jarayonini tashkil etish uchun katta yoshdagi odamni aniqlashda uning balog'at yoshiga yetmaganlardan farqlarini va ta'limning o'ziga xos xususiyatlarini takidlash muhimdir.

Lekin bir qator olimlar o'z e'tiborlarini yoshga emas, balki shaxsning boshqa xususiyatlariga qaratadilar.

Shunday qilib, aksariyat olimlar asosiy e'tiborni katta yoshli odamning voyaga yetmaganlardan (bolalar va o'smirlar) farq qiluvchi ijtimoiy-psixologik xususiyatlariga qaratadilar.

Biroq, fiziologik omillarni ham, insonning erkinlik darajasini ham, uning atrofdagi voqelikni tanqidiy baholash qobiliyatini ham e'tibordan chetda qoldirib bo'lmaydi.

Bizning fikrimizcha, voyaga yetgan shaxs – bu o'zini o'zi mas'uliyatli boshqarish xulq-atvori uchun yetarli darajada fiziologik, psixologik, ijtimoiy, axloqiy yetuklik, iqtisodiy mustaqillik va ichki erkinlikka ega bo'lgan shaxsdir.

Aytishlaricha, kattalar uchun 17-22 yoshdagi odamga qaraganda yangi bilimlarni o'zlashtirish qiyinroq. Ammo, psixologlarning fikriga ko'ra, hayotning barcha bosqichlarida yuqori o'rganish potentsiali saqlanib qoladi. Doimiy aqliy ish, shaxsning ta'lim faoliyatiga qo'shilishi psixofiziologik funktsiyalarning yuqori darajasini saqlab qoladi, bu esa o'z navbatida etuk yoshdagi inqirozlarni muvaffaqiyatli hal qilish usullaridan biri bo'lib xizmat qilishi mumkin. Ta'lim va aqliy mehnat insonning ruhiy salomatligi uchun zarurdir.

Shunday qilib, ko'rsatilgan xususiyatlarga javob beradigan har qanday yoshdagi odamni kattalar qatoriga kiritish mumkin. Yuqorida aytib o'tilgan xususiyatlar ta'lim jarayonida namoyon bo'lib, kattalar ta'limining o'ziga xosligini ham, kattalar ta'lim oluvchisining asosiy xususiyatlarini ham sezilarli darajada belgilaydi.

Katta yoshdagi o'quvchi uni kichik yoshdagi o'quvchilardan ajratib turadigan beshta asosiy xususiyatga ega: 1) u o'zini tobora mustaqil, o'zini o'zi boshqaradigan shaxs sifatida anglaydi; 2) u hayotiy (kasbiy, ijtimoiy) tajribaning tobora ko'proq zaxirasini to'playdi, bu uning o'zi va hamkasblarini o'qitishning muhim manbaiga aylanadi; 3) uning o'qishga tayyorligi ta'lim jarayoni yordamida o'zining hayotiy muhim masalalarini hal qilishga va aniq maqsadlarga erishishga intilishi bilan belgilanadi; 4) egalagan bilim, ko'nikma, malaka va fazilatlarini zudlik bilan amalga oshirishga intiladi; 5) uning o'quv faoliyati ko'p jihatdan vaqt, makon, kundalik, kasbiy, ijtimoiy omillar (sharoitlar) bilan belgilanadi.

Katta yoshdagi ta'lim oluvchining ushbu xususiyatlari katta yoshdagi odamlarning ta'lim olish jarayonining o'ziga xos xususiyatlarini hal qiluvchi darajada belgilaydi. Shuni ta'kidlash kerakki, insonning o'rganishi uning butun hayoti davomida sodir bo'ladi.

Shunday qilib, insonni o'qitish turli shakllarda doimo sodir bo'ladi va har doim ham ongli va maqsadga yo'naltirilmagan. Shuning uchun, bizning fikrimizcha, o'qitishni faqat «ta'lim vositasi» deb ta'riflash noto'g'ri. Boshqa tomondan, ta'limni ta'lim oluvchining bilish faoliyatining bir taraflama jarayoni sifatida yoki umuman shaxsni rivojlantirish jarayoni sifatida tasavvur qilish noto'g'ri (ko'plab psixolog va pedagog olimlar tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan nuqtai nazar).

Ta'limni tashillashtirish uchun amalga oshirishda asosiy jihatlar ta'limning biror manbai, ta'lim oluvchi va bilim, ko'nikma, malaka va fazilatlarini uzatish hamda o'zlashtirish faoliyatining mavjudligidir.

O'qitish - bilim, ko'nikma, malaka, fazilat va axloqiy qadriyatlarini berish va egallashning ikki tomonlama faoliyati.

O'qitish insonning o'zi uchun zarur bo'lgan ma'lumotlar va sifatlarni egallash jarayonining eng keng tushunchasidir. U insonning butun hayoti davomida doimiy ravishda sodir bo'ladi va turli shakllarda, ongli va ongsiz, maqsadli va o'z-o'zidan, maxsus shakllarda va uyushmagan holda amalga oshirilishi mumkin.

O'qitishdan farqli o'laroq, ta'lim har doim u yoki bu shaklda ma'lum tarzda tizimlashtirilgan bilim, ko'nikma, malaka va fazilatlarini uzatish va o'zlashtirishning tashkiliy

va maqsadli jarayoni sifatida namoyon bo'lad i (masalan: «Ta'lim - bu bilim, mavqe, qadriyat yoki ko'nikmalarni uzatish, aniqlash yoki egallash bo'yicha tashkil etilgan, o'ylangan, tizimli sa'y-harakatlar» [6:6].

Bizning fikrimizcha, filologik usullar orqali (ta'lim - obraz so'zidan yoki «hosil bo'lmoq» so'zidan) ta'limni inson shaxsining shakllanish jarayoni sifatida ta'riflashga urinish asossizdir. Shaxs ko'p sonli va xilma-xil ijtimoiy hodisalar ta'siri ostida deformatsiyalanadi, ular orasida ta'lim muhim, ammo har yili oldingiga qaraganda nisbatan kamroq ahamiyatli rol o'ynaydi. Bu jamoatchilik aloqalarini kengaytirish, yagona axborot makonini shakllantirish, axborotni uzatish va qayta ishlash texnologiyalarini rivojlantirish jarayonining mutlaqo qonuniy natijasidir.

Ta'lim – bu: 1) tizimlashtirilgan bilim, ko'nikma, malaka, fazilatlar va axloqiy qadriyatlarni maqsadga muvofiq uzatish va egallashning tashkil etilgan ko'p qirrali jarayoni; 2) amalga oshirilgan ta'lim jarayonining natijasi.

Turli xil ta'lim turlari (YUNESKO atamali bo'yicha) uchta ta'lim turida taqdim etilgan: rasmiy, norasmiy, norasmiy. Ular bir-biridan quyidagi parametrlar bilan farqlanadi.

Rasmiy ta'lim (formal education) - bu 1) buning uchun maxsus mo'ljallangan muassasalarda o'qitish; 2) maxsus tayyorgarlikdan o'tgan xodimlar; 3) umume'tirof etilgan ma'lumot to'g'risidagi hujjatni olishga olib keladigan; 4) tizimlashtirilgan bilim, ko'nikma, malaka va fazilatlariga; 5) ta'lim oluvchilarning maqsadga yo'naltirilgan faoliyati bilan tavsiflanadi.

Norasmiy ta'lim (non-formal education) - yuqorida sanab o'tilgan parametrlarning ikkitasi bilan tavsiflanadigan ta'limni tashkil etish: tizimlashtirilgan bilim, ko'nikma, malaka va fazilatlarini egallash; ta'lim oluvchilarning maqsadli faoliyati.

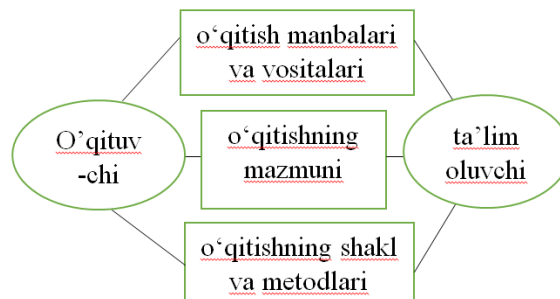
Norasmiy ta'lim (informal education) - yuqoridagi parametrlarning hech biriga ega bo'lmagan, tashkil etilmagan ta'lim. (Qat'iy qilib aytganda, ta'limning bu turini ta'limga kiritib bo'lmaydi.)

Ta'lim jarayoni ta'lim oluvchi va ta'lim beruvchining muayyan tarzda tashkil etilgan faoliyatini ifodalaydi. Yuqorida sanab o'tilgan ta'lim turlaridan qat'i nazar, bu

jarayonda u yoki bu shaklda beshita asosiy element ishtirok etadi: ta'lim oluvchi, ta'lim beruvchi, ta'lim mazmuni, manbalari va vositalari, ta'lim shakllari va usullari.

O'quv jarayonining tashkiliy-faoliyatli modeli rasmda keltirilgan.

O'qitish jarayoni bir necha bosqichda amalga oshiriladi: rejalashtirish, amalga oshirish, baholash va tuzatish.

Ta'lim modeli ta'limni amalga oshirishda ta'lim oluvchi va ta'lim beruvchi faoliyatining asosiy qonuniyatlarining tizimlashtirilgan majmuasidir.

Andragogik modelda ta'lim oluvchilarning o'qishga tayyorligi ularning muayyan muammolarni hal qilish uchun biror narsani o'rganishga bo'lgan ehtiyoji bilan belgilanadi, binobarin, ta'lim oluvchi motivatsiyani shakllantirish va o'quv maqsadlarini belgilashda yetakchi rol o'ynaydi. Ta'lim beruvchining vazifasi ta'lim oluvchiga qulay sharoit yaratish, uning ehtiyojlarini aniqlashga yordam beradigan zarur usullar va mezonlar bilan ta'minlashdan iborat. O'quv dasturlari bu holda ularning hayotda qo'llanilishi mumkinligi asosida tuzilishi kerak; shu munosabat bilan har bir ta'lim oluvchining aniq maqsadlarini ko'zlagan holda o'qitishni individuallashtirish jarayonni tashkil etishning asosiga aylanadi.

Xulosa. Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda shuni aytishimiz mumkinki, katta yoshli odam yetarli darajada fiziologik, psixologik, ijtimoiy, axloqiy yetuklik, iqtisodiy mustaqillik va ichki erkinlikka ega bo'lgan shaxsdir. Katta yoshli odamning samarali ta'limni tashkil etishi uchun kata yoshdagilarni voyaga yetmaganlardan farqlarini aniqlash va ta'limning o'ziga xos xususiyatlarini belgilash lozimdir.

Adabiyotlar

1. ЮНЕСКО. Генеральная конференция приняла рекомендацию по вопросам взрослых. Образование. // Информационные заметки по образованию взрослых. 1977. № 1.
2. Степанова Е. И. Умственное развитие и обучаемость взрослых. // Академия. -Л.: 1973.
3. Кулюткин Ю. Н. Психология обучения взрослых. -М.: «Просвещение». 1985.
4. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания. -Л.: Ленинградский университет. 1968.
5. Даринский А. В. Кого и как включать в систему образования взрослых. // Педагогика. 1995. № 2. Darkenwald G.G., Merriam S. V. Adult Education: Foundations of Practice.
7. Мучиелли Р. Активные методы в педагогике взрослых. - Париж: 1985. Ноулз М.С. Модерная практика образования взрослых. От педагогики к андрагогике. -Чикаго: 1980.
8. Леднев В.С. Непрерывное образование: структура и содержание. АПН СССР. - М.: 1988. И.Смит Р. М. Обучение тому, как учиться. Прикладная теория для взрослых. - Милтон Кейнс, 1983.

REZYUME. Ushbu maqolada katta yoshdagilarning yosh davrlari klassifikatsiyasi, olimlarning kattalik tushunchasi haqidagi fikrlari bayon etiladi. Shunday qilib, aksariyat olimlar asosiy e'tiborni katta yoshli odamning voyaga yetmaganlardan (bolalar va o'smirlar) farq qiluvchi ijtimoiy-psixologik xususiyatlariga qaratadilar.

РЕЗЮМЕ. В данной статье представлена классификация возрастных периодов взрослых и взгляды ученых на понятие величины. Таким образом, большинство ученых уделяют основное внимание социально-психологическим особенностям взрослого человека, которые отличают его от несовершеннолетних (детей и подростков).

SUMMARY. This article presents the classification of age periods for adults and scholars' views on the concept of magnitude. Thus, most scientists focus on the socio-psychological characteristics of an adult, which distinguish them from minors (children and adolescents).